

**Ўзбекстан Республикасы Жоқары ҳәм орта арнаўлы билим
министрлиги**

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Филология факультети

Немис филологиясы кафедрасы

Немис филологиясы бөлими 2-курс студенти

ЮЛДАШЕВ ЖАХОНГИР

«Инфинитив-Der Infinitiv» *атамасындағы*

РЕФЕРАТ

Қабыллаўшы:

Джумамуратов А.

НӨКИС-2012

Реже:

1. Кириси
2. Тийкаргы бөлим
3. Жуўмақ
4. Пайдаланылған әдебиатлар

Инфинитив латын тилиндеги infinitivus деген сөзден келип шыққан болып белгисиз, анық емес деген мәнін аңлатады. Инфинитив фейилдің тийкарғы формасы q) инфинитив фейилдің санап көрсетиуши (Nennform) формасы. Ол фейилге тән болған хәрекетти, жағдайды хеш қандай бетлик, сан хәм мәхәл формаларысыз көрсетип келеди. Егер де ол хәрекетти бет, сан хәм мәхәлге қатнаслы түрде көрсеткенде еди, ол инфинитив бола алмайтуғын еди, ол фейилдің өзгериуши-бетлениуши формасы болатуғын еди.

Немис тилинде инфинитив тийкарғы форма болғанлықтан оны көбинесе «Глагольным номинативом»-фейил атлық деп хәм жүритиледи, бир неше фейил категорияларына, фейиллерге уқсап басқарыушылық қәсийетине, сондай-ақ фейилдің аналитик формалары, әсиресе мәхәл жасауда белгили орынды ийелейди. Сонын менен бирге, ол хәзирги күнге дейин атлықларға тән болған қәсийетлерин де сақлап киятыр. Мысаллар` Es ist möglich den Frieden zu erhalten und Millionen Menschen das unermessliche Leid des kriegs zu ersparen. (H. Mann. Pöblizistische Schriften).

Die Angeklagten lehnten es ab, Aussagen zu machen. Sie stritten nichts ab und verteidigten sich nicht. (W. Bredel. Die sohne).

Eines Tages erschien auch Sleichem bei wolfgang, um sich zu verabschieden. (Kellermann Totentanz).

Turnen ist nützlich für die Gesundheit des Menschen.

Mit 30 Jaren begann er zu studieren. Er wird die Universität besuchen.

Инфинитивтің кейіп аталықтары менен ұзасалығы
81зиргі неміс тілінде анағұрлым кемеңгер, бірақ та
пәткіллей жоғалып кетпеген.

Инфинитивтің кейіпті аталықтарға жағынлы
моменті соннан ибарат оның 5зі, сондай-ақ инфинитив
топарлары аталық атқарған синтактик функцияларды атқарып
келеді, атап айтқанда, баслағыш функциясын, толағалы
жағдайын 81м тағы басқалар.

Es ist möglich, diesen Text ohne Wörterbuch zu übersetzen.

Er sagte ab, mit mir zum Bahnhof zu fahren und Karl nach
Taschkent zu begleiten.

* 1тте инфинитив анығалығы жағдайында да келе
алады, кейіпті басқа формаларына болса бұндай
мүмкіншілік тінен емес` Er hatte Wunsch die Prüfung vorfristig
abzulegen. Das Mädchen hatte keine Lust zu weinen. (A.
Seghers. Die Töchter bleiben jung).

Белгілі германист алым профессор В. Адмони
инфинитивтің , 1сиресе оның zu жағдайы менен
Золанылатын формасынан аталық жбд1 жағынлығын, оған
ұзап кететіндігін айтып береді` Er hofft zu genesen. Er
hofft auf die Genesung. Es ist wichtig, diesen Auftrag
auszuführen-Die Ausführung dieses Auftrags ist wichtig.

Мысалардан кезініп тұрғандай, инфинитив пенен
аталықтарды алмастырып Золанғанда да 8еш Зандай пикирге
зыян тиймейді, бұрынғысы, сол пикир, сол ғп.

Соның менен бірге инфинитивтің ағсаталығы пенен
аталыққа айналығын субстантивлесінін де айтып біті
орынлы, бұл жерде оны тағы тікірарлауымыздан маңсет, бұл

жерде де инфинитивтен атлызты алмастырып Золла72а болату2ынлы2ы`

Er liebt zu turnen-Er liebt das Turnen. Der Freund hat die Lust lesen. Der Freund hat Lust zum Lesen. Er sagte seine Meinung ohne zu zögern. Er sagte seine Meinung ohne Zögern.

Инфинитив системасы, сондай-а3 партициплер системасы да, инфинитивти4 31сийетлери менен емес, б1лким о2ан тийисли бол2ан фейилди4 категориялары менен характерленеди. Саны хэм қатнасығы бойынша инфинитв формалары немис тилинде фейилдің тийкарынан еки грамматик категориялары менен байланысқа әмел қылады. Олар мәхәл хэм дәреже категориялары w)

Мәхәл категориясы бойынша саны айтыў орынлы болады, инфинитивке немис тилинде бирнәўийе мәхәл формаларының билдирилиўи тән тил қубылысы. Мәхәл қатнасығы қөз қарасынан алып қарағанда оны еки түрге бөлип таллаўға болады.

q. Бир ўақытлылық (Gleichzeitigkeit). Бундай жағдайда инфинитивдеги хәрекет гәптин баянлаўышы арқалы берилген (билдирилген) хәрекет пенен бир ўақытта әмелге асқанлығын, бир-бирине сәйкес келгенлигин билдиреди.

Er behauptet (behauptete), alles gut zu verstehen.

Бул дегени, ол барлы2ын тбсинип жеткенлигин билдирип турыпты. Еки хәрекет бир ўақытта әмелге асқан.

w. Екиншисин немис тилинде Vorzeitigkeit деп жүритиледи. Бундай жағдайда инфинитив II менен берилген хәрекет, гәптин баянлаўышы менен берилген хәрекеттен

алдын болғанлығын көрсетеді □ Er behauptet (behauptete), alles verstanden zu haben.

Мысал саны к5рсетип турыпты, инфинитив еки (verstanden zu haben) деги 81рекет, behauptet фейили ар3алы билдирилген 81рекеттен алдын болып 5ткен.

«Aber ich beleidige sie nicht, Herr Grunliech», sagte Tony, den sie bereute, so heftig gewesen zu sein. (Th. Mann. Buddenbroks).

Als Diederich unvermittelt, ohne um Geld debeten zu haben, Abschied nahm, bekundete Goppel große Herzlichkeit. (H. Mann. Der Untertan)

Бул г1плердеги м181л формалары да жо3арыда2ы пикиримизди тастый3лайды.

Дәреже категориясы бойынша инфинитивтин фейилге тән болған қәсийети тек ғана өтимли фейиллерге тән хәдийсе есапланады. Басқа өтимсизлерге болса дерлик тән емес.

Өтимли фейиллердин инфинитив I хәм инфинитив II формалары фейилдин актив хәм пассив дәрежелеринде қатнаслы түрде қолланылады.

Nach der Mittagssuppe stellte sich Peter ein. Er war zu der Überzeugung gelangt, daß er Theaterstücke schreiben müsse, Trauerspiele und Dramen. (W. Bredel. Die Sohne).

Man muß die Vorbereitung der Imperialisten zu einem neuen krieg mit allen Mitteln bekämpfen.

Erwin hatte gespannt auf die Anordnungen gehorcht. Der Reifen im eigenen Auto sollte aufgepumpt werden. Das Auto sollte in den «Fürstenberger Hof» zurückgebracht werden. (A. Seghers. Die Toten bleiben jung). Die vorbereitung der

Imperialisten zu einem neuen krieg muß mit allen Mitteln bekämpft werden.

Мысаллардан көринип турғанындай инфинитив арқалы
фейиллердің актив хәм пассив дәрежелери билдирип
турады. Олардың барлығы да

Өтимли фейиллер.

Айырым ўақытлары жүдә сийрек пассив w. менен де
дәреже жасалғанлығы гезлеседи.

Die verwünschungen erstarben auf den Lippen. Eine Ehre,
sozusagen eine Ehre, beinahe vom Auto eines Generals
überfahren worden zu sein. (B. Kellermann. Der 9. November).

Инфинитив ар3алы модаллы3 м1ниде а4ласылады. Ол
к5бинесе буйры3, к5рсетпе, инструкция, тилек м1нилери
а4латыл2ан г1плерде, 1сиресе буйры3 г1плерде,
императивлик интонациясы менен билдириледі`

«Aufmachen! Sofort aufmachen!» rief er.

Инфинитивти4 шахс3а бол2ан мбн1сибети м1селеси
к5пшилиқ тилши илимпазларды 3ызы3тырып киятыр2анлы2ы
белгили. Белгили бол2анындай бул ту7ралы жо3арыда да
айтып 5тилди, инфинитив бетленбейди 81м бетлик (шахс)
формаларына ийе емес. Бул болса оны фейилди4
бетленету2ын формаларынан пары3ла7шы бирден-бир
81дийсе. Соны4 менен бир 3атарда илимий 1дебиятларда
фейилди4 (алын2ан бир формасы) есаплан2ан инфинитив де
шахс билдири7ши 31сийет т1н, 5йткени ол 3айсы бир шахс3а
тийисли бол2ан. Сол т1рептен 1мелге асырылату2ын
81рекетти билдиреди,^{w)} 81рекетти болса бире7 1мелге
асырады, ким т1рептен болса да. Бул шахс гәпте

көрсетілмеген менен пикирде, ойда сәулеленеди. Бул мәселе орыс тили грамматикасында кең қолланғанлығын көриўге болады. Мысалы□ академик В. В. Виноградов шахсқа қатнаслық инфинитив формасыннан потенциал орын ийелеген деп жазады. Сол мийнетинде соған уқсас пикирдин лингвистлерден Д. Н. Овсянико-Куликовского, А. А. Потебин, академик А. А. Шахматовлар тәрәпинен билдирилгенлиги сөз етиледі. Оларда айтылыўынша инфинитив шахсқа тийисли, бирақ ол шахс контекстен сыртта белгисизлигише қалады.

Тап усындай пикир германиялы тилши алымлар тәрәпинен де айтылған. Мәселен, В. Вильман, О. Бехагельлер тәрәпинен усы пикир билдирилген.

Инфинитивтин шахсқа тийисли қатнас екенлиги туўралы пикир менен келиспеўге болмайды, деп жазады тилши алым. О. Москальская. Бул әлбетте инфинитив арқалы дәреже категориясының билдирилиўи менен дәлилленеди, өйткени ҳәрекет кимге болса да биреўге ямаса предметке тийисли ғо. Дәреже категориясы болса ҳәрекеттин шахс тәрәптен әмелге асырылғанлығын ямаса шахсқа қаратылғанлығын билдиреди.

Актив дәрежеде ҳәрекет шахс тәрәптен (предмет) әмелге асырылады, гәпте ол баслаўыш ўазыйпасында келеди. Нассивте болса керисинше, ҳәрекет шахсқа (предметке) бағдарланған болады, гәпте ол предлогли толықлаўыш болып келеди, бирақ логикалық тәрәптен баслаўыш. Тап усы көз қарастан алып қарайтуғын болсақ, инфинитив дәреже категориясына ийе болғанындай, онда белгили дәрежеде шахсқа қатнаслықта бар.

Гәптен тысқарыда, сондай ақ, егер инфинитив баслауыш ұазыйпасында келсе де оның шахсқа қтнасы потенциал, белгисиз характерге ийе болады.

Басқаша жағдайлардың барлығында инфинитивтің гәпте қолланылыуы, оның шахсқа болған қатнасы толығы менен анық, конкрет характерге ийе болады□

а) Инфинитив арқалы билдирилген хәрекет гәпте әдетте баслауышқа тийисли болады ал басқа гәптерде хәрекет шахсқа бағдарланған жағдайларда толықлауыш болып келеди□

«Mein Vater hat tausend Taler » sagte Julchen und glaubte entsetzlich zu lügen. «Deiner vielleicht-?» (Th. Mann Buddenbrooks). Im Gehen gab sie Sophien, der ältesten Schwester nach ihr, einem Mädchen von ungefähr elf Jahren, den Auftrag, wohl auf die Kinder achtzuhaben und den Papa zu grüßen, wenn er von Spazierritte nach Hause kame. (W. Goethe. Die Leiden des jungen Werthers).

Бул г1птерде инфинитивтеги 81рекетти4 Зайсы шахс3а тийисли, Заттынаслы екенлиги к5ринип турыпты.

Г1пти4 баслауышы инфинитив пенен берилген 81рекетке Затнаслы, 81рекетти4 орынлаушысы ямаса объекти екени сезилип турыпты, бул болса инфинитивти4 д1реже формасынан келип шығады.

б) Accusativus cum infinitivo конструкциясында инфинитив ар3алы билдирилген 81рекет усы конструкция составына тийисли болған аккузативте турған шахс ямаса предметке тийисли болады.Мысаллар`

Wir hatten uns kaum zurechtgesetzt, die Frauenzimmer sich bewillkommt, wechselsweis über den Anzug, vorzüglich über die Hute ihre Anmerkungen gemacht und die Gesellschaft, die man erwartete, gehorig durchgezogen, als Lotte den kutscher halten und ihre Bruder heraufsteigen ließ... (W. Goethe. Die Leiden des jungen Werthers). Diederich fühlte sofort wieder Tränen heraufsteigen. (H. Mann. Der Untertan).

Келтирилген мысаллардан жоЗарыда айтылған пикирдің 4 ту7ырлы2ы 53-53инен к5ринип турыпты.

Инфинитивтің түрлері және олардың жасалуы.

Инфинитив дегенде ең алды менен фейиллердің үш тийкаргы формаларының ең бириншиси, тийкаргысы түсинилиді. Бул форма фейилдің баслауыш, дәслепки формасы болып екм тили, улыўма барлық сөзликлерде усы формада бериледи. Бул пикир тек ғана немис тилине тән болмастан, бәлким барлық тиллерге тән болған тил қубылысы.

Немис тилинде инфинитивтің төрт формасы, түрі бар. Бирақ барлық фейиллерден де бул төрт форма жасаса бермейди. Бул жағдай фейиллердің өтимм ямаса өтимсизлигине байланысly. Өтимли фейиллерден айтылған төрт форманың барлығы жасала береді, өтимсиз фейиллерден болса тек еки-инфинитив I актив және инфинитив II активлер жасалады. Инфинитивтің пассив I және пассив II формалары өтимсиз фейиллерге тән емес.

Демек бул формалар □

q. Активтің инфинитив I формасы ~

w. Активтің инфинитив II формасы ~

е. Пассивтің инфинитив I формасы~

г. Пассивтің инфинитив II формасы.

Айтылған инфинитивтің формаларынан тек ғана активтің инфинитив I формасы жасалыуы бойынша әпиуайы форма болып, тек ғана фейил түбирине суффикслер-қосымталар қосыу арқалы жасалады. Қалған үш формасының барлығы да қоспа-аналитик форма есапланып сөзлердің қосылыуы арқалы жасалады.

Инфинитивтің жасалыуы (көринис) кестесі

Фейилле рдің түрі	Инфин итив I актив	Инфин итив II актив	Инфин итив I пассив	Инфин итив II пассив
өтімлі фeyиллер	Lesen, tragen, schreiben, arbeiten, erwarten	Gelese n haben, getragen haben, geschreibe n haben, gearbeitet haben, erwartet haben	Gelese n werden, getragen werden, geschreibe n werden, gearbeitet werden, erwartet werden	Gelese n werden sein, getragen werden sein, geschreibe n werden sein, gearbeitet werden sein, erwartet werden sein
өтімсіз фeyиллер	Komm en, fahren, fliegen, springen, gehen	Gekom men sein, gefahren sein, geflogen sein,		

		gesprunge n sein, gegangen sein		
--	--	--	--	--

Егер жоқарыдағы кестеге нәзер салып қарағанымызда инфинитивтің алты көринисін- турин көриуге болады. Олардан төртеуі бірінші топар фейиллерине, ал қалған екеуі екінші топар фейиллерине тийисли. Енді олардың жасалыуына нәзер аударайық.

Инфинитив I формасын алатуғыни болсақ ол фейиллерди тақламайды. Оның ушын фейиллердин өтимлиси де, өтимсизи де бирдей, барлық фейиллерден жасала береді. Оның жодели (қәлпи) Stamm + Suftix. Соны айтыў керек, инфинитив I ди жасайтуғын суффикслер тийкары бир болғаны менен олардың формасы басқа-басқа. Олардың басқа-басқа болып бир-биринен парықланыўы фейилге, оның түбирине байланысly. Олар тийкарынан -en -n-ein-ern: gehen, lachen, fahren, sagen, bilden, arbeiten, wandern, lacheln, ruhigen, schlafen, poltern, wechseln, holen, lehren, leeren u. a.

Инфинитивтің екінші формасы инфинитив II актив деп жүритилди. Ол да барлық фейиллерден жасала береді. Фейилдің өтимли ямаса өтимсизлиги оған тәсир етпейди. Ол тийкарынан haben ямаса sein көмекши фейиллеринин инфинитив I формасы хәм тийкарғы фейилдин пртицип II формаларының қосылыўынан, бирикпесинен жасалады. Сол нәрсени айтып өтпекшимиз, жәрдемши фейиллерден қайсысының қашан хәм не себептен қолланылыўы. Бул

жерде тағы да биринши гезекте фейиллердин өтимли хәм өтимсизлигине итибар бериў керек. Барлық өтимли фейиллерден инфинитив II жасағанда haben қолланылады. Sein жәрдемши фейилинин қолланылыў афорасы шекленген. Егер фейиллер өтимсиз болса, одан мәниси бойынша бир жерден екинши жерге көшиўди аңлатса ғана sein менен жасалады. Мысалға, fahren, gehen, kommen, fliegen, springen, laufen сияқлы фейиллерди алып қарайтуғын болсақ бир орында турып жүрип, барып, келип, ушып, секирип, жуўырып болмайды ғо. Хәрекет етиўши шахс әлбетте бир орыннан екиншисине көшди, орын өзгертеди. Соларды есапқа алып айтыў мүмкин, көпшилик өтимсиз фейиллердин де инфинитив II (актив) haben менен жасалады. Мысалға, arbeiten, warten, antworten хәм тағы басқалар.

Инфинитив II актив формасын жасаўда тағы бир оқыўшыға қыйыншылық туўдыратуғын нәрсе фейилдин партицип II формасын жасаў. Бундай жағдайда фейиллердин морфологик көз қарастан күшли, күшсизлигине итибар бериў керек. Күшли фейиллердин партицип II жасағанда түбири өзгермеўи де өзгериўи де мүмкин (gekommen, gefahren, genommen, schreiben), соңында-ен суффиксин алса алдын ge-префикси қосылады. Ge-префиксин алыў-алмаўынын да өзине тән грамматикалық қағыйдалары бар. Күшсиз фейиллердин партицип II болса әпиўайылық пенен жасалады, фейилдин түбири өзгермейди, -t суффиксин хәм ge-префиксин қабыл етеди □ gefolgen sein, gelaufen sein, abgelegt haben, studiert haben, gesprungen sein, konjugiert haben, gelacht haben, gemacht haben, getan haben u. a.

Инфинитив I пассив болса тек өтімлі фейиллерден жасалады. Оның жасалыуы инфинитив II активке уқсап кетеді. Одан парқы haben, sein жәрдемші фейиллеринин орнына Werden жәрдемші фейили қолланылады□ abgelegt werden, studiert werden, konjugiert werden, gelacht werden, gemacht werden, getan werden, ertzahlt werden, gefragt werden u. a.

Пассивтин инфинитив еки формасы ең қурамалы түри болып, ол тийкарынан үш сөзден жасалады. Жәрдемші фейиллерден екеуи werden хәм sein қолланылады. Бул жерде қағыйда бойынша werden фейилинин партицип II-geworden формасы қолланылыуы тийис. Стиллик көз қарастан одан алдынғы тийкарғы фейил де прификси менен кегенликтен, екіншисинде де оның қолланыуы ықшамсызлық, көриксизлик келтирип шығарады, бул тәрептен болса екінши тәрептен werden фейилинин қәдимги партицип II формасы worden болған екен усы моментте есапқа алынған болыуы керек□ Демек, фейилдин partizip II + worden + sein формасы инфинитив пассивтин еки формасы болып табылады□

geschrieben worden sein, gemacht worden sein, getan worden sein, bezahlt worden sein, gelacht worden sein, gesammelt worden sein, gepfluckt worden sein, gezahlt worden sein, gekauft worden sein, verkauft worden sein u. a.

Бундай жасалыда айырым грамматикалара`^q Инфинитив II пассивти⁴ тийкар²ы фейилди⁴ партицип II + werden фейилин⁴ инфинитив еки формасы. Бул жерде werden фейилини⁴ инфинитив II формасы (актив) gewarden

sein болы7ы тийис, ал инфинитив II пассив жасал2анда,
жозарыда айтыл2анындай ge-прифокси т6сирип
Залдырылады.

Пайдаланылган әдебиятлар

q) Schendels E. Deutsche Grammatik. Moskau, 1988, s. 103.

w) Москальская О. И. Грамматика немецкого языка, теоритический курс, издательство литературы на иностранных языках, Москва, qoty, стр. ero.

e) Қурбанбаев А. Авезов М. Т. Немис тилиниң грамматикасы морфология, Нөкис, qoii. qwy-бет.

r) Қурбанбаев А., Авезов М. Немис тилиниң грамматикасы морфология, qwi-бет.

t) Мирсаитов Т. З. Deutsche Grammatik (vergleichend mit dem Usbekistan) Taschkent, 1974. s. 178.

y) Хәзирги қарақалпақ тилиниң әдебий грамматикасы. Нөкис, Билим, qoor, wty-бет.